
100 ГОДИНИ ОТ СМЪРТТА НА ФРИДРИХ НИЦШЕ

ДАНИ КОТЕВ*

ЕСТЕТИЧЕСКИ СВЕТОГЛЕД. НИЦШЕ – ДИОНИС

Abstract: The article presents the peculiarities of the aesthetic worldview understood through the Nietzschean opposition between Apollo and Dionysus. Dionysian art is seen in its relationship with the idea of eternal return. The Dionysian is therefore understood in relation to the concept of matter and the Apollonian in relation to the concept of form. Dionysian art expresses the eternal return and is therefore a fundamental metaphysical principle that drives the world into motion. Through the description of the character of Dionysus we also examine Nietzsche's aesthetic perspectivism in its attitude and relationship with philosophizing and philosophical truth.

Keywords: Nietzsche; Apollonian, Dionysian, Dionysian aesthetics; eternal return; art.

Статията разглежда фундаменталното за Ницше противопоставяне между Дионис и Аполон. Ницше определя съперничеството между тези два принципа като съперничество между разумността и инстинкта. В тази колизия Ницше се обявява категорично в посока на Дионис. В „**Раждането на трагедията от духа на музиката**“ Ницше за пръв път противопоставя „*съзерцателния*“ на „*активния*“ живот. Той аргументира опозицията *разумност–активност*, като я изразява като противоборство между сили, а тези противостоящи една на друга сили имат конкретни лица – това са Сократ и Еврипид един срещу друг. Още в „**Раждането на трагедията от духа на музиката**“ виждаме, че силата на стихията, възплътена от Дионис, не може да бъде траен организатор и да инспирира появата на по-добър живот. Волята за мощ – светът, разбран като стихия, като „**воля за власт и нищо друго**“ (Ницше 2009: 714) се изправя срещу света, разбран като представа, като организиран и подреден космос.

Според Ницше нашето знание за изкуството е основано върху илюзията. Задължително условие за Дионисиевия творец е да не знае нищо за вечната същност на изкуството – идентичен със самото нещо, което изобразява – той се превръща в субект и обект, в поет, актьор и зрител (Ницше 2013: 264). Според Ницше изкуството е по-философско от съзерцанието, а музиката е по-адекватна от визуалния образ. Тъй като изкуството е по-мъдро и по-философско от философията – музиката е по-мъдра и по-философска от езика. Тази разрушителна сила, която музиката притежава в своята природа,

* Докторант в СУ „Св. Климент Охридски“; преподавател по философия в Софийска професионална гимназия по туризъм, 24 СУ „Пейо К. Яворов“, 117 СОУ „Св. св. Кирил и Методий“. Email: filosofy@abv.bg

Ницше¹ дефинира като опасност и като най-великото, развращаващо въздействие върху въздигнатите, но неукрепнали души. Музиката – особено тази, която се асоциира с Дионисиевите фестивали – чества мъдростта, като открива самото сърце на природата (Ницше 2013: 255, 257) и символизира космическия ред, докато езикът представлява граница, която налага интерпретацията между себе си и света – музиката формира специално отношение и напълно различно преживяване. Езикът не може да разкрие вътрешната същност на музиката (Ницше 2013: 267).

Дионисиевото е вечното завръщане и следователно е фундаментален метафизическо-онтологичен принцип, който привежда света в движение. За да се случи нещо – то първо е предопределено и после фигурира в принципа на първичното завръщане. Следователно Дионисиевото е материята, а Аполониевото е формата. Движението на материята е включено в самата нея. Материята, пространството и движението не се противопоставят – те всички са Дионисиевата субстанция. Аполон и Дионис са представени в ярък контраст, те наподобяват два противоположни пътя, които, погледнати отдалеч, биха могли да изглеждат успоредни, ала погледнати отблизо, са такива, че движението по тях е единствено еднопосочно – по единия път се върви наляво, а по другия – надясно. Така примирение между двата принципа не може да има. Ницше критикува формата, тона и изпълнението на първата си публикувана книга (Ницше 2013: 227–238), но без да коментира нейното съдържание. По този начин той индиректно утвърждава същностната вярност или значимост на фундаменталните тези, предположения и въпроси на книгата. Никъде Ницше не поставя под съмнение важността на въпросите, които се повдигат. Един от основните интереси на Ницше в „**Раждането на трагедията от духа на музиката**“ е изясняването на модалностите на най-добрия възможен живот. В тази книга Ницше пише така, сякаш въпросите, касаещи първите принципи и най-голямото възможно добро за човека, – могат да бъдат изяснени и разрешени. Ключът към загадката е трагедията като специфична форма на изкуство, в която проличава артистичната природа на човека. Самият живот и материята на самия живот са по-близки до Дионисиевото и то ни препраща от обратната страна на мъдростта относно *правилото* на живота.

Първоначално Ницше вижда в Аполониевото и Дионисиевото импулси, които се отнасят към основни, несводими едно до друго психологически или социални състояния или посоки. Аполониевият импулс е в обожанието на видимото, на формата, създаването на красиви и омагьосващи образи, чиято посока не ориентира извън самите тях. Аполониевата красота като красота на формата е по своята природа *себеотдалечаване*. Тя се радва на относителната си свобода спрямо външния и вътрешния си свят. Тя не изисква да сътворява абсолюти, а единствено да съзерцава отдалече формата на обекта, но не и неговата материя. По същия начин материята на вът-

¹ Виж по-подробно *Случаят Вагнер – Проблемът на един музикант 1888* – част 5 от Ницше, Ф. 2004, *Залезът на кумирите*. София: Захарий Стоянов.

решния живот остава скрита за Аполониевия човек, доколкото той е дисоциран дори от собствените си емоции... – природата на живота в хаотичното многообразие на формите... В контраст на Аполониевия творец – на красиви мечти и на красиви образи, Дионисиевият творец дава непосредствения естетичен израз на инстинктите и страстите си. Дионисиевият артист, творещ от хаос и стихия първична, необузdana, – е ориентиран към нетрайното, към преходното. Неговата първична стихия е разрушението. Смишълът на Дионисиевото творчество е, че след акта на творението е нужно нищо да не е останало от него. Дионисиевото творение е вид разрушение. По този начин то премахва както илюзията на формата, така и лицемерието на разума. Дионисиевото изкуство вместо да копира формите от природата, инстинктите и страстите, за да ги изобразява – то ги изживява в тяхната пълнота и по този начин ги освобождава да говорят сами за себе си и откъм себе си. Затова по средата на пълното разрушение, на разрастващия се кръг от хаос – стои Дионисиевият артист като жива творба на изкуството – единственото възможно творение и квинтесенция на всичко съществуващо.

Късният Ницше приема равнопоставеността на двата стихийни творчески импулса, които участват с еднаква сила както в изграждането на човешкия свят, така и в пораждането и изграждането на физическия свят. За Ницше двете не са разделени едно от друго. Още с появата си идеята за двете начала има метафизически контури. В средното си творчество Ницше престава да ги разглежда в някаква взаимосвързаност и е изкушен от преоценката, но и също така от друга метафизична идея – свръх-човека. А дали той не е модификация, допълнение, синоним или просто странен придатък на образа на Дионис? Свръх-човекът е винаги неясен, той се споменава мимоходом като важна идея и смисъл на човека, но самият той не е никога разглеждан подробно като самостоятелен предмет на философстване, дори не е скициран в ясна картина. Напротив – свръх-човекът е нещо, което трябва да поискаме и да опитаме да си представим сами. Идеята за дуализма между Аполониево и Дионисиево и за преодоляването на този дуализъм винаги е заплашвала Ницше – първо със своята неотложност, второ с откровената си метафизичност.

Както Аполон черпи сили от Дионисиевото и не би могъл да живее без него, така всяко Дионисиево включва Аполониев елемент в себе си. Аполониевият творец се опитва да сътвори изображение и образец на изкуплението, но самият той не може да бъде спасен. Дионисиевият творец е източникът на мъдрост относно човешкото съществуване, но самият той не е мъдър. Дионис и Аполон притежават характерна и непосредствена очевидност, но тази очевидност ни кара да заключим без никакво възможно колебание – те принадлежат към различни светове.

Идеята за „вечното завръщане“ е отговорът на това противоречие, но самата тази идея представлява нерешима загадка². Не само въпросите, които

² Виж по-подробно главата *The experience of the Eternal Return* в Klossowski, Pierre 1997: *Nietzsche and the Vicious Circle*, The University of Chicago Press, 55–75.

поражда, изискват метафизични разрешения. Тенденцията да се противопоставят разумът на телесното е постоянен спътник на Нищевата мисъл. Опозицията Дионисиево–недионисиево е рамката, от която Ницше не може да избяга. Това е неговата собствена „идиосинкратизация“, както е и изворотът на онова особено световъзприятие, което ще доведе до разбирането, изразяването или най-точно – *улавянето* на *мисълта* за „вечното завръщане“, защото самото вечно завръщане, именно като *идея*, като *възприятие* е винаги налично. То обозначава появата на една реалност, чието осъзнаване заличава напълно възприемачия я субект. Там, където имаме разбиране на вечното завръщане, – нямаме такова нещо като *субект* на разбирането или *Аз*, където *разбирането* е центрирано. Следователно нямаме *разбиране* в стриктния смисъл на думата, то е *усещане*, подобно на точката на хоризонта, до който се приближавам, но който никога не мога да достигна. Преживяването на вечното завръщане е този хоризонт, чийто дори съвсем далечен отблясък показва ясно заличаването на идеите за „Аз“, „душа“, „дух“, „субстанция“, „причина“, „следствие“. Още повече – то е нещо, което не може да се разбере, схване и осмисли, реалност от друг смисъл, лежача в друг порядък. То не би могло да се определи дори негативно, защото изключва чистата негация, но поражда импулс за абсолютно утвърждаване, поради което дори не може да бъде противоположно на някоя мисъл. Преживяването за вечното завръщане нито утвърждава, нито отрича своя субект или носител, без значение дали той е Ницше или някой друг. Ето защо за Ницше недвусмислената реалност на вечното завръщане е причината за всичко несвоевременно и неразбираемо. Мисълта за вечното завръщане е граница, действителен пробен камък за разума... Не съществуват „свободни духове“ или „висши човеци“, които могат да преминат тази граници или да разберат и опознаят нейната природа или нейната „истина“. За Ницше мисълта за вечното завръщане е граничният камък, върху който се разбиват вълните на мисълта, тя е *непоносимостта* сама по себе си...

Трагедията е израз на героичното в човека – трагичен е героят, който предизвиква собствената си съдба. Героят нарушава всекидневния ход на света. Той се изправя като изключение срещу правилото. Неговата природа е войната. Той е активен и неговите действия са неговата същност. Героят, който не може да бъде пасивен, е хаотичният Дионисиев образ, възхваляван от Ницше. Героят е в този смисъл безумец и ненавистник на разума. Раждането и развитието на древногръцката трагедия са последните отломки от живителното въздействие на Дионисиевата стихия... Дионисиевият дух е духът на музиката, а последната автентична, творческа изява на този дух в неговата пълнота е раждането на древногръцката трагедия. Като изблик на музикалното хорът е истински трагичното, индивидуалното – то е онова, което носи в себе си уникалната неповторимост на възпълтената сила³. Древногръцкият хор е обладаното от Дионисиев екстаз множество от индивиди, които по силата и принадлежността си към извора на самата мощ и

³ Виж по-подробно Ницше, Ф., 1992 *Залезът на боговете*. С., Хр. Ботев, 101–102.

организираща сила се претопяват в едно цяло, но не като безлична организирана маса, не като клетки от един организъм и не като части от една машина, а като необяснима, самооплождаща се субстанция – като самия ритъм на живота, като самата пулсация на реалността, в която всеки шум, звук и тон запазват, развиват и изразяват своята уникалност през вечността и веднъж завинаги. Именно думите, посланието и фразите са онова, което няма значение и е без смисъл – самото единение на хора и сливането на тълпата в едно е абсолютното сливане, в което всеки намира себе си и въздига себе си до своята абсолютна степен на уникалност, или казано с езика на най-късния Ницше – „*всеки става своята воля за власт и нищо друго*“ (Ницше 2009: 714). Мощта на хора е Дионисиевата мощ на всеки поотделно. Така хорът е личното, индивидуалното и изпъкващото в древногръцката трагедия, а персонажите са онова, в което отсъства личното, индивидуалното, уникалното и значимото. Какво тогава е все пак трагически герой? Ироническата маска на Дионис се явява като превъплъщение на персонифицираната сила, от която извира целият този грандиозен спектакъл.

Дионис не е просто нарушителят, губителят на обществения ред, на баналните установени привички, на всекидневния ритъм и всекидневното познание и на всекидневната истина. Дионис не е просто отрицание на академичната философия и предпоставки. Той е нещо, което не можем да обозрем – онова, което лежи отвъд свръх-човека и е присъстващо тук и сега. Вечното завръщане е терапевтика в космологичен план. То представлява формулата за оздравяването на универсума. Именно цикличната повторемост на действителността осигурява нейната уникалност. Уникалното е не онова, което се среща в един-единствен екземпляр, а напротив – мотивът, който осигурява последователната приемственост – запазването на уникалността в единството, удържането на незаменимото различие, дори под напора на монотонността. Запазва се онова, което си струва да се съхрани – енергията, волята за мощ. Така както Ницше се опитва да опише – „*волята за власт*“ е самата субстанция на материята. Тя е буквално „*подпората*“, която държи скрепена в единство материята. Ако ние и самият свят сме воля за власт и нищо друго, то волята за власт е материята на света и без нея не би съществувало нищо от онова, което приемаме за вярно. Конфликтът е само привиден. По своето въздействие играта на сили произвежда *същия свят*. Ницше представя погрешно своята идея, когато се опитва да аргументира еднаквото, идентично и безкрайно преповтарящо се повторение на един и същи набор от комбинации. Неговата идея не е, че всички комбинации неизбежно ще се повторят отново, а напротив – че настоящият момент ще се повтори отново по абсолютно същия начин. Опитът, прозрението на Ницше се състои в това – *настоящият* уникален миг *ще се повтори по абсолютно идентичен начин* (Klossowski 1997: 220–221). Как да се съгласуват тази уникалност на настоящето, която се преживява като монотонност и еднообразие с неговото неизбежно повторение!?! Ако акцентът на мисълта падне върху мига, самият миг ще се окаже извън времето и ще придобие не

само трансцендентна, но и метафизична реалност. Мигът ще се окаже затворена в себе си вечност – подвижен образ на неподвижното време и ще разпрости своето съдържание през полипите на цялата история и историчност. Така всяко мигновение ще се превърне в събитие от световно историческо значение с надхвърлящо самата история характер. Така биха изчезнали всички „монументални“ исторически събития – великото, а заедно с това гениялното, творецът и „висше-то“ ще загубят очертанията си пред очертанията на безликото повторение (Ницше 1992: 98). Повторението, което се явява на Ницше, което го „връхлита“, е с най-уникални черти. То само по себе си е миг в мига. Разбира се, че целият цикъл от безкрайно множество повторения е по нищо неотличим от един-единствен негов сегмент, защото тук, както пише Лев Шестов – частта може да е равна на цялото, да е по-голяма или по-малка от него, а може да няма никаква връзка с цялото (Шестов 2004: 174). Действително, ако миговете не са оценностени, ако няма йерархическа подредба на миговете, то не е саморазбиращо се от себе си твърдението, че частта има по-голяма стойност от цялото. Всъщност нито частта, нито цялото изобщо съществуват. Те не се мерят нито според мярката на човешкото, нито според мярката на разума, нито според мярката на морала. Всички тези неща са илюзия, но това не променя факта на непосредственото преживяване на някаква трансценденция. Философът, притежател на това уникално преживяване, сега трябва да обясни съдържанието. Мигът ще замести и суспендира времето и това ще бъде неотлично от най-крайния вариант на християнската метафизика. Ако отличителната черта на мига е, че могат да се открият безкрайно много такива, а всеки от тях има суспендираща спрямо материята функция и е безкраен и основополагащ спрямо нея, – то ще се получи мултиплициране на метафизичното в света и всички неща ще бъдат безкрайно траеци във времето, подобни на идеите в ума на Бога. Това ще бъде свят, където най-малкото настига най-голямото, а светът ще прилича на окръжност, чиято периферия е нейният център (Кузански 1993: 36).

Дионис – безумно веселият бог на екстаза, чиято могъща сила разклаща установения ред и нарушава подредения ритъм на живота с опасното безумие на оргиастичните си химни, предстои да бъде овладян, усмирен и прогонен. Дионис, който със своята преливаща от свръхизобилие съзидателна сила е истинският творец на културата, неизбежно ще трябва да отстъпи пред хармоничната и организираща сила на Аполон и, за да продължи да се развива културата, – Дионисиевият животински вик трябва да бъде притъпен, заглушен и надвикан от благовидната оразмерена реч на разумните. Дионисиевият фестивал като ритуално унищожение на съществуващия ред, като ритуално унищожение на света е ритуал и механизъм за притъпяването на индивидуалната и собствената природа в целостта. В Дионисиевото множество разликите между индивидите изчезват и на тяхно място се въдворява природата на хаоса, която е и природата на чистата творческа енергия. Изчезването на Аза е преобръщане на Аполониевия принцип за *един-*

ството на света. Дионис е богът с много имена. Както са много имената му така са много и лицата му. Дионис е също така непонятен, тъмен и неразбираем. Той е ту разумен, ту стихийен. Дионис е възплъщение на парадокса и противоречието – бог изгнаник, чиято поява предвестява разрушение на стария свят и общоприетите привички... – бог на разрушението, идващ да сътвори и обнови човечеството... – бог на пианството и на екстаза, но също така сам пиан, интоксикаран, превъзбуден и полудял... Не само лицата му са безкрай, а и появата му е неочаквана. Той е трагичният бог, който *потвърждава* живота. Дионис е нероден или по-точно роден два пъти, той има двойна природа.

В една от по-популярните версии на мита Зевс се влюбва в изключително красивата смъртна Семела, която зачева от него. За нещастие, Зевс вероятно сам безумен и помрачен от страстта си, по погрешка я поразява със светкавица. Неутолимата страст по необятната красота на Семела е причина за смъртта ѝ. Според еднакво популярните версии Дионис се ражда едновременно (от или чрез) смъртта на майка си или все още нероден той е изроден и изваден от утробата от самия Зевс. За да предпази все още неукрепналото дете, Зевс го взема в ръцете си изпод горящите отломки от утробата на майка му и го пришива за бедрото си, за да може да го изроди за втори път, раждайки най-„стария“ бог, когото Древна Гърция е познавала. Нелепо раждане, съединяващо смъртното и безсмъртното, – единственият роден от Зевс – Дионис, богът на веселието, – е роден трагично. Трагична е съдбата на мнозина, свързани с него. Лицето на Дионис не познава мярката, това *не е* лицето на веселието, а лицето на *лудостта* и в неговото веселие често се крият жестокост и нечовешка болка... Самата природа на Дионис напомня за себе си под формата на поличба, на ужас от предстоящата заплаха. Непонятният вътрешен антагонизъм на собствената му агонизираща същност разпространява ужаса, страхопочитанието и агонията. Появата на Дионис довежда човешкото до неговата граница. Тя е суспендиране на духа – човешкото се превръща в животинско. Появата на Дионис е харизматична в истинския смисъл на думата, неговото обаяние е загадка, която винаги подбужда, но никога не утолява желанието напълно. След нечовешкия екстаз остава смърт и разрушение, което е условието за ново обновление, за преодоляване на съществуващия ред. Появата на Дионис за Ницше е аналогична на „мита за вечното завръщане“. Друга и не по-малко отличителна черта на Дионис е неговата свита – *менадите*, които не са никакви особени митични същества. Първоначално те са обикновени жени, в които се пробужда страховитата стихия. Появата на Дионис стимулира и мултиплицира скритите нагони и желания. Свитата на Дионис е съставена от жени, чиято тъмна и стихийна природа идва от неговото приближаване и се съпровожда от животински сили и инстинкти. Появата на Дионис автоматично премахва всекидневните дейности и установения ред, за да превърне най-обикновени на вид жени в обезумели животни, готови не само да се скитат безцелно из горите, но и да разкъсват безразборно плячката си, която може да се състои

дори от собствените им деца, съпрузи или любовници. Нимфите и менадите не са първоначално някакви странни и митични същества с особена природа. Напротив – те получават, подобно на Дионис, свое *второ раждане* и своя „втора природа“, която за разлика от първата, е не от културата на духа, а от културата на инстинктите. Именно от тази лудост менадите получават името си – *менадиес* (побъркани). Характерно за тяхното поведение е или безпричинното и шумното *въртене в кръг*, или многочасовото *безшумно и неподвижно* стоене на едно място. Тяхната кръвожадност е всъщност неговата кръвожадност. Лудостта, в която е обвито присъствието на Дионис, не е просто безпричинна или кръвожадна, а божествена лудост. По този начин тя е освежаване, прочистване на живота. Тя е стихия на утвърждаването и избавлението, а той е освободител и вдъхновител.

Дионис е истинското определение за вечното завръщане – той е двигател, същност и логос на Нищевата философия...

ЛИТЕРАТУРА

- Кузански, Н. 1993. *За ученото незнание*. София: Наука и изкуство.
 Ницше, Ф., 2009. *Воля за власт*. София: Захарий Стоянов.
 Ницше, Ф. 2013. *Залезът на кумирите*. София: Захарий Стоянов.
 Ницше, Ф. 1992. *Несвоевременни размисления; За ползата и вредата от история*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
 Ницше, Ф. 2013а. *Отвъд доброто и злото; Към генеалогия на морала.*, Т. 5. София: Захарий Стоянов.
 Ницше, Ф. 2013б. *Раждането на трагедията от духа на музиката*. Том 1. София: Захарий Стоянов.
 Шестов, Л. 2004. *На везните на Йов*. Том 2. София: Захарий Стоянов.
 Klossowski, P. 1997. *Nietzsche and the Vicious Circle – The Experience of the Eternal Return*. The University of Chicago Press.

ТРАНСЛИТЕРИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Kuzanski, N. 1993. *За uchenoto neznanie*. Sofia: Nauka i izkustvo.
 Nitsshe, F., 2009. *Volya za vlast*. Sofia: Zahariy Stoyanov.
 Nitsshe, F. 2013. *Zalezat na kumirite*. Sofia: Zahariy Stoyanov.
 Nitsshe, F. 1992. *Nesvoevremenni razmishlenia; Za polzata i vredata ot istoria*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.
 Nitsshe, F. 2013a. *Otvad dobroto i zloto; Kam genealogia na morala.*, Т. 5. Sofia: Zahariy Stoyanov.
 Nitsshe, F. 2013b. *Razhdaneto na tragediyata ot duha na muzikata*. Том 1. Sofia: Zahariy Stoyanov.
 Shestov, L. 2004. *Na veznite na Yov*. Том 2. Sofia: Zahariy Stoyanov.